

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
2. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології / О. Горбач. – Львів, 2004.
3. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
5. Локайчук С. М. Терміни-словосполучення в сучасній археологічній науці / С. М. Локайчук // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / [ред. кол.: Г.Л. Аркушин та ін.]. – № 1 : Філол. науки. Мовознавство. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 71–76.
6. Непийвода Н. Ф. Вираження атрибутивних відношень у терміні / Н.Ф. Непийвода // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології : Тези доп. респ. конф. – К., 1980. – С. 134.
7. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.В. Чуєшкова. – Х., 2002. – 200 с.

The article deals with derivational features of religious terminology units, analyzed derivation processes of religious terminology (morphological and syntactic derivation methods); highlights the main derivational types are described in terms of creating composites, yuxtapozitiv, terms – phrases traced Ukrainian formation of religious terminology.

Keywords: religious terms, affixes, word formation method, the derivative base derivational type.

УДК 811.161.2'374

Ірина Ниш (Дніпропетровськ)

ВНЕСОК ІВАНА МАНЖУРИ В УКРАЇНСЬКУ ЛЕКСИКОГРАФІЮ

У статті розглянуто фіксації записів живого народного мовлення Івана Манжури, які ввійшли до «Словаря української мови» Б. Грінченка та стали його складовою частиною.

Ключові слова: *живе народне мовлення, шари лексики, лексикографія, фольклорно-етнографічні записи.*

Постановка проблеми. Словникарство в Україні має багатовікову традицію. У формуванні української лексикографії взяло участь не одне покоління науковців, письменників, лексикографів. У фіксації слів з уст

народу велика заслуга належить І. Манжурі, який не тільки публікував свої художні твори, а й виконав величезну працю у записуванні українських фольклорних пісень, прислів'їв, казок, легенд, які увійшли до реєстру «Словника української мови» Б. Грінченка.

Високо оцінили фольклорно-етнографічну діяльність Івана Манжури О.О. Потебня, Л.М. Толстой. Дослідники творчої літературної спадщини поета І. Айзеншток, І.П. Березовський, М. Берштейн, Л.С. Каширіна, М. Кучинський, П. Лещенко визначають І. Манжуру як багатогранну постать з творчим і науковим потенціалом, який потребує ґрунтовного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість І. Манжури, крім названих вище науковців, досліджували П.Я. Лещенко, А.А. Каспрук, І.П. Березовський, І. Любарський, С. Немченко, А. Сахалтуєв, М. Мочульський, М. Вернова, а письменник-краєзнавець В. Заремба написав книгу «Іван Манжура». У мовному плані творчу спадщину Івана Манжури вивчили Л.І. Малигіна [3], А.М. Поповський [6].

Розуміючи важливість своєї роботи, І. Манжура пішки обійшов майже всю Слобожанщину і Степову Україну, збираючи народні перлини. Більшість з них записана у Катеринославській та Харківській губерніях і згодом увійшла до «Словаря української мови» Б. Грінченка.

Словник Б. Грінченка відображає багатство виражальних засобів української мови XIX – початку XX століття. Він фіксує народну розмовну і фольклорну мову, дібрану з різноманітних етнографічних джерел земських видань, а також записану з живих уст.

Як зазначається у передмові до словника, він цінний як лексикографічна пам'ятка, як історичний документ, як широке зібрання матеріалів живої народної мови, поєднаних з літературними джерелами, і може бути дуже корисним у спеціальних лексичних дослідженнях.

Про роль Б. Грінченка І. Огієнко сказав: «Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як слід збірної праці письменників всього XIX-го століття й усього українського народу, і запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні» [5, с. 238].

Мета нашого дослідження – опрацювати фактичний внесок, зроблений І. Манжурою у формуванні «Словника української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка.

Виклад основного матеріалу. Серед наведених у словнику слів найбільшу частку посідають лексичні одиниці, які поділяємо на 56 тематичних груп, що охоплювало 165 слів, а саме:

Астрономічні назви (2 одиниці – далі в дужках надаємо арабськими цифрами лише кількість зафіксованих одиниць).

Віз, воза, м. 1. 2) Созвѣздіе Большой Медвѣдицы. Грин. I. 1. Мнж. 148 (т. 1, с. 236).

Чепіга, -ги, ж. 2) и мн. Созвѣз. Оріонъ (?) Ком. I. 49. Мнж. 148. (т. 4, с. 452).

Вироби з дерева та його специфічні ознаки (13)

Ковизка, -ки, ж. 1) Ум. отъ ковиза. 2) Палка съ загнутымъ концемъ, разновидность кийка. *От ідутъ льодом, а дід ходе з ковизкою... Як уче-ше* (по льоду) *ковизкою, так селезень і вкипів*. Мнж. 119. Въ игрѣ въ свинку ею гоняють свинку. Мнж. 182. (т. 2, с. 261).

Пасердя, -дя, с. Сердцевина дерева. Мнж. 188. (т. 3, с. 99).

Барнак, -ка, м. Загнутый конецъ **гирлиги**, ея деревянный крюкъ. О. 1862. V. Кух. 36. Мнж. 176. (т. 1, с. 31).

Оценок, -нка, м. Кусокъ, обрубокъ (дерева, желѣза). Мнж. 188. (т. 3, с. 80).

Хлудина, -ни, ж. Хворостина, лозина. пруть. Мнж. 193. *Аж мій милій іде, як та буря гуде, і хлудину волоче таку суковату та на мою білу спину та пенякувату*. Н. п. (т. 4, с. 403) та інші.

Назви дерев (1)

Дуб'я, -б'я, с. соб. Дубы. *Наворочав їй повну яму дуб'я*. Мнж. 4. (т. 1, с. 452).

Виміри (1)

Коробка, -ки, ж. 2) Деревянная мѣра, преимущ. для сыпучихъ тѣлъ. *Нехай же він іде до старшого брата і попросить хліба; як не дасть, то нехай у нього молотить з коробки*. Стор. *Иди до попа та ставай на жито, щоб скосити, перевезти і змолотити; та не ставай за гроші, або з коробки*. Мнж. 127. Ум. **коробочка**. (т. 2, с. 285).

Складові частини човна (3)

Правило, -ла, с. 1) Руль. Мнж. 179. *Човен без весла й правила*. (т. 3, с. 399) та інші.

Назви страв та процесів харчування (3)

Поливка, -ки, ж. 3) Каша съ тертымъ коноплянымъ сѣменемъ. Мнж. 190. Ум. **поливочка**. (т. 3, с. 283).

Скоромина, -ни, ж. Скоромное, скоромная пища. Мнж. 112. (т. 4, с. 140).

Наїдок, -дку, м. 2) Насыщеніе. **Наїдку, як з хро́ну**. Этимъ нельзя наѣсться. Мнж. 168. (т. 2, с. 490).

Приправа до їжі (1)

Опук, -ку, м. 2) **опук**. Особый видъ крымской бѣлой соли. Мнж. 188. (т. 3, с. 61).

Лексика водного транспорту (8)

Беседка, -ки, *ж.* Лавка для гребцовъ въ большой днѣпровской лодкѣ, называемой дуб. Мнж. 179. (т. 1, с. 53).

Байловка, -ки, *ж.* 1) = **байлова**. Анан. у.

2) Шесть, посредствомъ котораго поднимають якорь на **дуб**, большую днѣпровскую лодку. Мнж. 180. (т. 1, с. 21).

Баркас, -су, *м.* 298. *Ум. баркасики. Справив баркасики і давай у мори рибалчити.* Мнж. 40. (т. 1, с. 30).

Дуб, -ба, *м.* 2) Большая лодка, выдолбленная изъ дерева. Вас. 150. Описание ея: Мнж. 179. (т. 1, с. 451) та інші.

Назви риб (5)

Камса, -си, *ж.* Родъ морской рыбки, величиной въ палець, просоленной; варять въ борщѣ. Мнж. 181. (т. 2, с. 213).

Спичак, -ка, *м.* 2) Рыба-самецъ въ то время, когда онъ трется. Мнж. 192. (т. 4, с. 176).

Уюн, -на, *м.* = **в'юн**. Мнж. 28. (т. 4, с. 373) та інші.

Назви людей на позначення зовнішніх характеристик (1)

Прутивус, -са, *м.* Усачъ. *Прутивус перекинув через море вуса, а по йому люде переходять.* Мнж. (т. 3, с. 493).

Назви спорідненості, своцтва, родинних стосунків (4)

Кум, -ма, *м.* Кумъ. 102. **одкупні куми**. Кумовья, замѣняющіе, послѣ соотвѣтственнаго народнаго обряда, прежнихъ, обыкновенныхъ, кумовьевъ, при чемъ послѣдніе совершенно теряють всѣ права кумовьевъ, – такая замѣна дѣлается только въ случаѣ долгой болѣзни ребенка. *См. купована мати.* Мнж. 183. **прѣхані куми**. Обыкновенные восприемники. Мнж. 183. (т. 2, с. 323).

Синеня, -няти, *с.* Маленькій сынокъ. Мнж. 45. (т. 4, с. 120) та інші.

Національність (3)

Перси, перс, *с.* 2) Перси. Нагрудникъ. Мнж. 189. (т. 3, с. 146).

Вермян, -на, *м.* Армянинъ. Мнж. 155. (т. 1, с. 137).

Жид, -да, *м.* **жидяка**. Мнж. 147. (т. 1, с. 483).

Назви частин тіла людини (1)

Підборіддя, -дя, *с.* 1) Подбородокъ. Мнж. 157. (т. 3, с. 159).

Назви господарських предметів хатнього начиння (6)

Кушка, -ки, *ж.* 1. такъ называется ведро, въ которомъ лежитъ въ водѣ брусокъ. Мнж. 184. (т. 2, с. 335).

Виделка 1, -ків, *мн.* = **вилка**. *Подайте виделка.* Мнж. 170. (т. 1, с. 156) та інші.

Птахи (3)

Орленя, -няти, *с.* Орленокъ. *Летить орел і орленя.* Мнж. 37. (т. 3, с. 63).

Тирка, -ки, ж. Птица съ обтрепанными перьями. *Летить усяка птиця.... Чи не знаєте.... де шлях?... Ні, кажуть, не знаємо, хіба може тирка зна. А то.... була та така вже тиркава та задріпана якась птиця, шо з одним тільки крилом.* Мнж. 19. (т. 4, с. 262).

Байдак, -ка, м. 2) мн. **байдаки**. «Селезни, сбившіся въ стаи тогда, когда матки водять выводки». Мнж. 176. (т. 1, с. 20).

Назви фізичних дій (1)

Селезень, -зня, м. 2) Знакъ отъ удара по льду, когда ледъ въ ударенномъ мѣстѣ трескается, но не выбивается. *Дід вибрав чистеньке на льоду містечко, як учеше ковизькою, – так селезень і вкипів.* Мнж. 119. (т. 4, с. 112).

Назви рослин (13)

Любідра, -ри, ж. Огородная мята, *Тгораеolum urinus*. Мнж. 185. (т. 2, с. 385).

Перчина, -ни, ж. Зерно, перца. Мнж. 146. *Ум. перчинка.* ЗЮЗО. I. 172. (т. 3, с. 147) та інші.

Стан речовини (1)

Полій, -лія, м. 1) Вода поверхъ льда. Мнж. 189. *Не можна річку переїхати: полій пішов по льоду.* Новомоск. (т. 3, с. 284).

Знаряддя праці, господарювання, у тому числі поняття, що стосуються сільськогосподарської праці (хліборобства) (10)

Княх, -ха, м. 3) Метелка проса. Мнж. 184. *Ум. Княшók* (т. 2, с. 242).

Башмармак, -ка, м. Родъ трезубыхъ съ плоскими зубьями граблей, которыми при молотѣбѣ отдѣляется солома отъ зерна. Мнж. 176. (т. 1, с. 35) та інші.

Назви тварин та частин їх тіла (9)

Кўкса, -си, ж. 3) Животное съ изуродованнымъ отъ нароста копытомъ или самое изуродованное копыто. Мнж. 183. (т. 2, с. 321).

Нутряк, -ка, м. 2) Животное, у котораго шулята находятся внутри, а не въ мошонкѣ. *Як болять зуби, то найди невиложеного жеребця – нутряка здохлого, одірви підкову, з ухналів скуй перстень та й носи.* Мнж. 157. (т. 2, с. 573) та інші.

Висновки. У цій статті розглянуто лише частину тих лексичних одиниць, які ввійшли до «Словника української мови» Б. Грінченка.

Підсумовуючи проаналізований матеріал, доходимо висновку, що найбільшу кількість іменників в цих тематичних групах складають назви виробів з дерева та їх специфічні ознаки (13 одиниць), вид водного транспорту (8 одиниць), назви рослин (13 одиниць), знаряддя праці, господарювання, у тому числі поняття, що стосуються сільськогосподарської праці (10 одиниць), назви тварин (9 одиниць). Ця

лексика ввійшла в реєстр «Словаря української мови» Б. Грінченка і стала набутком 11-томного Словника сучасної української мови та інших словників.

1. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. // [упоряд. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1958 – 1959.
2. Лещенко П.Я. Фольклорно-етнографічна діяльність І.І. Манжури в кн. 5. : Наук. записки (Ровенський педагогічний інститут), 1961. – С. 253–282.
3. Малигіна Л.І. Ономастикон Івана Манжури: [власні імена в мові творів письменника] // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 4. – С. 104–113.
4. Манжура І. Казки, прислів'я і т. п., записані в Катеринославській і Харківській губернії Іваном Манжурою / Манжура І. – Д., 2003. – 228 с.
5. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К., 1995. – С. 238.
6. Поповський А.М. Мова фольклору та художньої літератури Південної України XIX – початку XX століття : Навчальний посібник. – Дніпропетровськ, 1987. – 84 с.
7. Поповський А.М. Південно-східні говіркові риси у збірці поезій Івана Манжури «Степові думи та співи // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Вип. 5. – С. 208–214.

The article deals with fixation of live recordings of folk speech of Ivan Manchuria, who entered in the "Dictionary of the Ukrainian language" B.Grinchenko and became an integral part.

Key words: *living national language, vocabulary strata, lexicography, folklore and ethnographic record.*

Йосип Осецький (Київ)

ЕТИМОЛОГІЯ КОЛЬОРІВ «ЧОРНИЙ» ТА «ЧЕРВОНИЙ» У ДЗЕРКАЛІ САНСКРИТУ

У статті проаналізовано сучасні теоретичні концепції щодо походження слів «чорний» і «червоний», переконливо не потлумачених у етимології української мови. Розкрито можливості і переваги антропоцентричного й синергетичного підходів і методу системного аналізу для реконструкції систем творення лексики індоєвропейської мови на позначення життєво важливих для населення Півдня України понять часів кам'яної доби. На основі джерел з порівняльно-історичного і загального мовознавства, словника санскриту, давньої історії, археології, палеопсихології, палеогеографії та даних авторського системного аналізу розкрито пов'язаність первісної семантики понять «чорний» і «червоний» з діяльністю мисливців-лучників періоду мезоліту (XI-VII